

CHIKÁN ATTILA – CZAKÓ ERSZÉBET

AZ ÜZLETI VÁLLALKOZÁS TÁRSADALMI TEVÉKENYSÉG – AVAGY KORNAI JÁNOS MUNKÁSSÁGA ÉS A VÁLLALATGAZDASÁGTAN

Cikkünkben arról adunk áttekintést, hogy Kornai János munkássága hogyan hatott és van jelen a Vállalatgazdaságtan c. tantárgy magyar nyelvű írásos tananyagában és oktatásában a Budapesti Corvinus Egyetemen (BCE) 1989 óta. A tantárgy egyik premisszája, hogy az üzleti vállalkozás, és az ennek keretét jelentő vállalat társadalmi tevékenység, azaz beágyazott abba a társadalmi közegbe, amelyben működik. E premissza adoptálásában Kornai János 1980-as években megjelent munkái meghatározóak voltak. Az angol nyelvű felsőoktatás és a mesterséges intelligencia oktatásban való térhódítása számos kihívást támaszt a hazai felsőoktatással szemben általában is, és a Vállalatgazdaságtan tárgyjal szemben is. Meglátásunk szerint éppen e kihívások fényében előremutató a gazdasági tevékenységek társadalmi beágyazottságának az a megközelítése, amely Kornai János munkásságát jellemzi.

1. BEVEZETÉS

Az alábbi írásban elsősorban a Vállalatgazdaságtan tananyagát jelentő könyvre összpontosítunk. Azt mutatjuk be a BCE nappali tagozatos oktatásán keresztül, hogy a tárgy írásos tananyaga és az oktatás mechanizmusai hogyan működnek, hogyan törekszünk ezeken keresztül a hallgatói szemlélet formálására és milyen fontos szerepet kap ebben Kornai János munkássága.

A Vállalatgazdaságtan című tantárgyat 1989-ben vezettük be a BCE jogelődjén, az ún. Csáki – Zalai oktatási reformhoz kapcsolódva. A tantárgyat 500 hallgató tanulta 1989-ben, napjainkban tanévenként mintegy 1500 fő nappali tagozaton, az oktatás alapját jelentő könyv pedig idén a hetedik változatban jelent meg. Úgy véljük, hogy ezek az adatok jelzik, hogy a tananyag hatással lehet, és reményeink szerint van is a hazai közgazdász szakmára.

A Vállalatgazdaságtan tantárgy a kezdetektől a következőkből áll: az oktatás alapját jelentő könyv, a teljes hallgatóságnak szóló heti előadás, az ezekhez kapcsolódó kiegészítő tananyag és oktatási segédlet, és az ezek aktualizálását és folyamatos megújítását szolgáló szemináriumvezetői tevékenység. Ennek az immár közel három évtizede egyre tudatosabban, rendszerszerűen végzett oktatásfejlesztési munkának a leglátványosabb és meghatározó eleme az időről-időre megjelenő átdolgozott Vállalatgazdaságtan könyv.

Számos megfontolás mellett kiemelkedően tartottuk a Vállalatgazdaságtan könyv fogalmainak szabatos megfogalmazását. Ezt a nappali tagozatos alapszintű oktatás hallgatói időnként már-már mulatságosnak tartják és szóvá teszik, ugyanakkor a tudományos pályára felkészülés első lenyomatának számító PhD értekezésekben fontos szerepet kapnak ezek a fogalmak. Különösen fontosnak tartjuk, hogy az általunk használt két legalapvetőbb fogalmat, az üzleti vállalkozás és a vállalat fogalmát úgy alakítottuk ki, hogy azok tükrözik a vállalatok társadalmi beágyazódottságát.

A vállalati gazdálkodás sajátosságainak tárgyalásakor a Vállalatgazdaságtan is adoptálta Kornai János felfogását a gazdasági tevékenységek társadalmi beágyazottságára vonatkozólag. A cikkben egy fejezetet szentelünk annak, hogy bemutassuk, hogy ez a Vállalatgazdaságtan könyvben miért és hogyan jelenik meg. Ennek jelentőségét aláhúzza, hogy ennek a szemléletnek az elfogadtatásán és elterjesztésén még igen sokat kell dolgoznunk. A Vállalatgazdaságtan tárgy bevezetése óta támaszkodunk a hallgatói visszajelzésekre, és a tanszéki, intézeti kérdőíveket megtartottuk az egyetemi központi tantárgyértékelési rend mellett is. Figyelmeztető, hogy a hallgatói visszajelzések szerint a tárgy legkevésbé érzékelt és értékelt sajátossága a szemléletformálás. A mesterséges intelligencia (Arai, 2017) és a humán robotok felsőoktatásban megfigyelhető nemzetközi megjelenése arra int bennünket, hogy akár érzékelik és értékelik ezt a hallgatók, akár nem, erre kiemelt figyelmet szükséges a felsőoktatásban fordítani. Ennek alapját jelentik értelmezésünkben Kornai János munkásságának darabjai, és az a kutatói attitűd, amely ezekben példamutató számunkra. Igaza van Szabó Katalin méltatásának (Szabó, 2003, 5. old), aki azt írja, hogy Kornai „Radikálisan megváltoztatta azt, ahogyan a világot szemléljük, és ezáltal megváltoztatta a világot is. Azoknak a világot, akik tanítványainak tekintik magukat, és azokét is, akik sohasem vallanak be, hogy Kornai köpenyéből bújtak ki, azokét is, akiknek írásain egyértelmű nyomot hagyott, de az úgynevezett egyszerű emberekét is, akik feltehetően sohasem vettek kezükbe Kornai-írást.”

2. A VÁLLALATGAZDASÁGTAN – MIT ÉRTÜNK ALATTA?

A tantárgy az ún. Csáki – Zalai MKKE egyetemi oktatási reform részeként került bevezetésre, amelyről a két első változat is tanúskodik: a Chikán [1989: 12] és Chikán [1991] kötetek elején egy-egy ábra foglalja össze, hogy mi a helye és szerepe a Vállalatgazdaságtan tárgynak az egyetem oktatási rendjében. Ennek a reformnak az is része volt ugyanis, hogy az egyetemi karoktól függetlenül volt egy közös tantervi rész, amely minden hallgató számára kötelezően és választhatóan tartalmazott gazdaságtani, közgazdaságtani és társadalomtudományi tantárgyakat. A Vállalatgazdaságtan ennek keretében az üzleti képzés megalapozását szolgálta: a gazdálkodási szakosoknak keretet nyújtott későbbi tanulmányaikhoz, a többi szak hallgatóinak pedig megadta az alapokat az üzleti világ megértéséhez.

A gazdaságtani tárgykörbe tartozott a Vállalatgazdaságtan, és a felsőoktatási rendszer és tantervi változások nyomán a gazdaságtani és a közgazdaságtani programokban máig megőrizte ezt a pozícióját. A 2007-ben bevezetett új oktatási rendben a tárgy a

gazdálkodás és menedzsment illetve közgazdasági alapszakok kötelező tárgya lett. Ennek is köszönhető, hogy a tantárgy nappali tagozatos hallgatói létszáma 2004 óta ezer főn felüli, 2016-ban közel 1500 fő volt, akiknek 13%-a angol nyelven tanulta a tárgyat (1. táblázat).

1. táblázat: A Vállalatgazdaságtan nappali, magyar és angol nyelven oktatott hallgatói létszám és a szemináriumi csoportok száma, 2004-2016.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
M nyelven	1143	1323	2044	1058	1093	1108	1064	1055	1027	1216	1242	1220	1316
A nyelven	30	32	32	40	90	80	78	94	92	103	136	158	171
Létszám összes	1173	1355	2076	1098	1183	1188	1142	1149	1119	1319	1378	1378	1487
M csoport	31	36	53	30	30	30	29	25	32	33	33	32	37
A csoport	1	1	1	2	3	2	2	3	4	4	4	5	5
Csoportok összes	32	37	54	32	33	32	31	28	36	37	37	37	42

Forrás: BCE GTK Vállalatgazdaságtan Intézet nyilvántartásai

Megjegyzés: M – magyar; A – angol; a csoport a szemináriumi csoportok számára vonatkozik.

A tárgy oktatásának része két párhuzamosan tartott, azonos tartalmú előadássorozat. Az oktatás alapját a szemináriumi csoportok jelentik, és ez a forma ad lehetőséget arra, hogy az írásos tananyag aktuális példákkal és esetekkel kerüljön tárgyalásra. Ebben nagy segítség, hogy 2008 óta egy elektronikus oktatási és tanulási platformot, a Moodle rendszert is használjuk.

Az ezer főn felüli nagy létszámú oktatásban az oktatás színvonala szempontjából két pillérnek van meghatározó szerepe: az egyik a szemináriumvezetők, a másik pedig az írásos tananyag. A szemináriumvezetői rendszerről Czakó – Kazainé Ónodi [2017], az oktatásban időről időre bekövetkezett változtatásokról az intézeti évkönyvek [Czakó et al. 2008, 2013] adnak áttekintést, itt az írásos tananyagra összpontosítunk.

A mobil eszközök terjedése és a zajló digitalizációs folyamatok nyomán felmerülhet, hogy ma már az írásos tananyagnak mintha számottevően kisebb jelentősége lenne, mint volt a tantárgy bevezetésekor, az 1990-es években. Ezzel a kérdéssel a tananyag átdolgozása apropóján immár rendszeresen foglalkozunk. A tantárgyat 1994 óta oktatjuk növekvő létszámú hallgatóságnak angol nyelven is, és ennek fejlesztésére törekedve folyamatos kitékintéssel rendelkezünk az angol nyelvű írásos tananyagok szakmai és módszertani fejlesztésére. Az oktatásban használt angol nyelvű könyv, Griffin – Ebert (2006), kiadójának képviselőivel többször is tanácskoztunk a magyar nyelvű tananyag fejlesztése okán. Ezekből és a hazai elektronikus megoldásokkal támogatott, ún. kevert tanulási (blended learning) formákkal foglalkozó műhelyek gyakorlatából is azt vontuk le tanulságként, hogy az írásos tananyag megmarad a felsőoktatásban. Másként és más formában használják a hallgatók az írásos tanyagot, azonban az időről-időre történő átdolgozása nem megkerülhető.

Az írásos tananyagot a szakmai kiadványok egyik sajátos típusának, *felsőoktatási könyvnek (textbook)* tekintjük. Ennek a műfajnak az angol nyelvű változatai különösen a 2. átdolgozott, Chikán [1991] változat kimunkálásához szolgáltak iránymutatásul tartalmi és formai szempontból egyaránt. A felsőoktatási könyveket olyan szakkönyveknek tekintjük, amelyek egy adott szakterület ismereteinek átfogó tárgyalását nyújtják és egyaránt szolgálnak szervezett keretekben történő tanulásra és egyéni szakmai továbbképzésre. Tartalmi szempontból a felsőoktatási könyvek átdolgozásának egyik nagy kihívása, hogy a „levegőben lévő” gazdasági, gazdálkodási, vállalati és menedzsment témákból melyek azok, amelyek időt állónak tűnnek, és szabatos tárgyalást igényelnek. Formai szempontból olyan formátumra törekszenek ezek a típusú szakkönyvek, amelyek az egyéni ismeret feldolgozást strukturáltságuknál és tipográfiájuknál fogva képesek támogatni. A felsőoktatási könyvek átdolgozása immár a Vállalatgazdaságtan Intézetben is egy több éves projekt, amelyben az intézeti munkatársakon kívül más szakterületek szakembereivel is konzultálunk. A könyv átdolgozásának támogatása ugyanis nem csak a szerző orientálására szolgál, hanem a szemináriumvezetők illetve a vezető oktatók szakmai továbbképzésére és bevonására is. Ez jelenti az alapját a szemináriumoknak, az oktatásnak, a tanulásnak és a számonkérésnek.

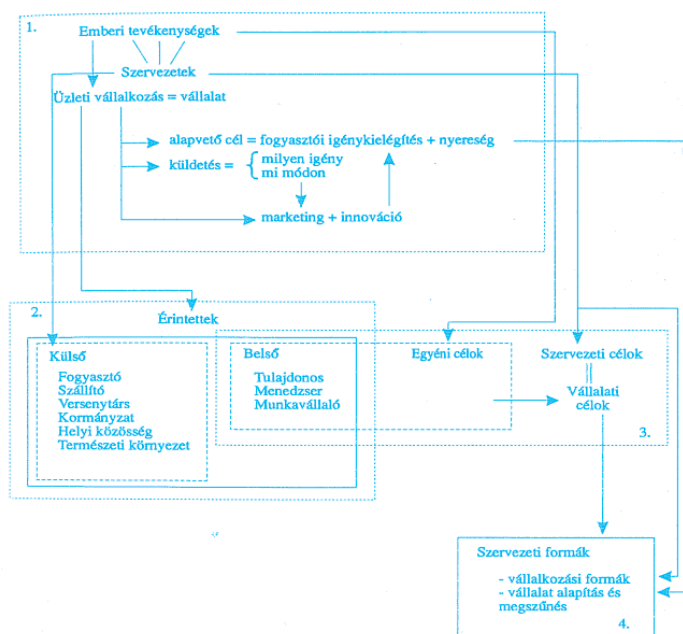
3. AZ ÜZLETI VÁLLALKOZÁS ÉS A VÁLLALAT FOGALMAK VISZONYA

A Vállalatgazdaságtan könyv első változata, Chikán [1989] mai szemmel nézve a rendszerváltásban formálódó piacgazdaság, és abban a vállalati gazdálkodás sajátosságait igyekezett bemutatni. Ebben a piacgazdasági, elsősorban amerikai (USA) és német (akkor Német Szövetségi Köztársaság, NSZK) vállalati gyakorlatok mellett a hazai gyakorlatokra is igyekezett tekintettel lenni. Mai szemmel meglepő, hogy milyen népszerű lett ez a könyv: akkori hallgatóink és vállalatvezetők is sok ismeretet találtak benne a vállalati gazdálkodás átalakulásának megértéséhez, illetve annak átalakításához. A jelenleg is oktatott hetedik változat alapjai a Chikán [1991] könyvben kerültek megfogalmazására. E változatnál a hazai gyakorlatot úgy tekintettük, mint amelynek a piacgazdasághoz kell közelítenie, és alapoztunk a piacgazdasági ismeretekre. A könyv átírásában igen nagyban hozzájárult, hogy az akkori Vállalatgazdaságtan Tanszék számos munkatársa hosszabb-rövidebb időt töltött el az Amerikai Egyesült Államok vezető egyetemén a New York-i Soros Alapítvány támogatásának köszönhetően. Az általuk megismert és hazahozott irodalom is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy számos újdonsággal tudott az 1991-es könyv előállni. Ennek hátterét az időközben előrehaladott rendszerváltás képezte: 1989-ben még mintegy bizonyítani akartuk, 1991-ben tényként kezeltük az átalakulás szükségességét.

Ennek megfelelően a Vállalatgazdaságtan könyvnek az alapfogalmakat és a társadalmi környezetet tárgyaló I. és II. fejezete esett át a legnagyobb változtatáson. Az könyv I. fejezete az alapfogalmakat tárgyalja azóta is, abban a logikai keretben, ahogyan az az 1. ábrán szerepel. (Ez az ábra azóta nem szerepel egyik könyv-változatban sem, az egyes részei a fejezetek elején vannak kibontva.)

Kornai János munkásságának egyik meghatározó hatása, hogy evidens volt az akkori oktatói kollektíva számára, hogy a vállalat a társadalom egyik sajátos képződménye: mások az esetleírásokon és elméleti írásokon keresztül megismert amerikai és a magyar vállalatok. Ezt tükrözi azóta is Vállalatgazdaságtan első alapfogalma, az üzleti vállalkozás (business entrepreneurship), és ezt tükrözi az 1. ábra is: „Az üzleti vállalkozás olyan emberi tevékenység, amelynek alapvető célja, létének értelme fogyasztói igények kielégítése nyereség elérése mellett.” [Chikán, 2017: 23].

1. ábra: A Vállalatgazdaságtan alapfogalmi rendszere

Forrás: Chikán [1991: 11]

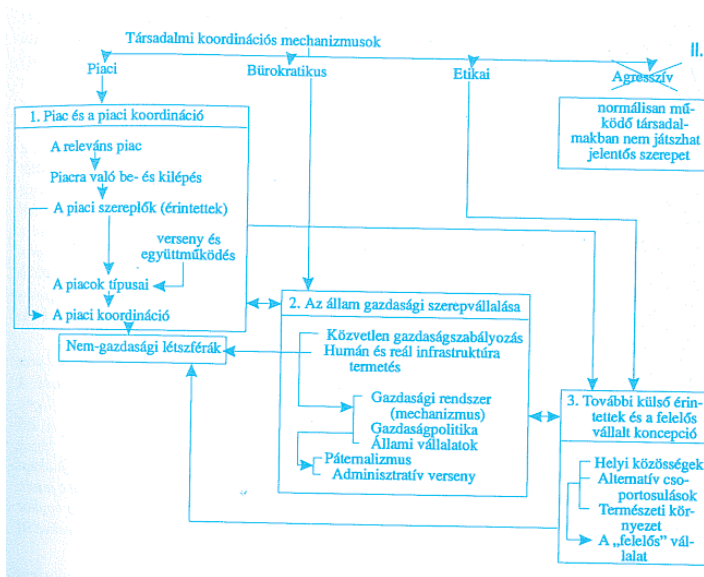
4. A VÁLLALATOK TÁRSADALMI BEÁGYAZOTTSÁGÁRÓL

A vállalatot az üzleti vállalkozások egyik csoportjának tekintjük: „A vállalat az üzleti vállalkozás szervezeti kerete: a modern társadalmakban jogilag körülhatárolt olyan struktúra, amelyben az alapvető cél eléréséhez szükséges tevékenységek végbemennek.” [Chikán, 2017: 23].

Ezen szervezeti-jogi értelmezés szempontjából igen fontos, hogy a gazdálkodás és menedzsment területén és a Vállalatgazdaságtanban is meghatározónak tartjuk a kontingencia-elméletet, a szervezetek környezet-függőségét [Lawrence - Lorsh, 1967]. Ennek az elméletnek a lényege, hogy a vállalatok szervezeti felépítése és irányítása illeszke-

dik ahhoz a környezethez, amelyben működnek. Az elméletnek számos következménye van a Vállalatgazdaságtan szempontjából. Az egyik, hogy a tágabb környezetbe is el kell tudnunk fogalmilag helyezni a vállalatot. Erre az 1991-es kiadás óta a II. fejezetben kerül sor, és ennek logikáját és főbb témaköreit mutatja be a 2. ábra. Meg kell jegyeznünk, hogy az ábrán jelzett főbb témakörökhöz a XXI. századi könyvváltozatoknál a globalizáció témakörét tette hozzá a könyv.

2. ábra: A vállalat és a társadalmi környezet

Forrás: Chikán [1991: 59]

Mint az ábra is kifejezi, a vállalatgazdaságtanban Kornai János (1983) tételesen is kiemelten kezelt és számon is kért elmélete a társadalmi koordinációs mechanizmusoké. A Vállalatgazdaságtan 2. ábrán ábrázolt elméleti tétele, hogy ez a négy jól leírható koordinációs mechanizmus határozza meg gazdaságoknak a működését. A piacgazdaságban a piaci koordinációs mechanizmus a domináns, de ennek működése gyakorlatilag nem kivitelezhető a bürokratikus koordinációs mechanizmus nélkül, amelynek aktorai az állami szabályozó, irányító és ellenőrzési feladatokat ellátó szervei. Azóta is érvényesnek tekintjük azt a tételt, hogy mindegyik társadalomban működik és szükség van az ún. civil szférára is, amelynek működését az etikai koordinációs mechanizmusokkal rokonítjuk. Az etikai koordináció a vállalati működésben is megjelenik, és a felelős vállalati magatartás (corporate social responsibility, CSR) gyakorlaton keresztül mindegyik piacgazdaságban egyre inkább megfigyelhető. A fenti ábra azt is jelzi, hogy a normálisan működő társadalmakban az agresszív koordinációs mechanizmusok nem játszhatnak meghatározó szerepet. Sajnos különböző formákban napjainkban is jelen vannak, a fegyveres erőszak, mint triviális forma mellett például a korrupció, vagy az egyre nagyobb hatású tömegbefolyásolás formáiban.

5. ÖSSZEGRZÉS

Az üzleti világ, a vállalkozások és a vállalatok világa iránti érdeklődés napjaink piactudományra épülő nemzetközileg nyitott kapitalizmusok korában nem szűnik. A legfrissebb angol nyelvű kiadványokat, illetve azok magyar nyelvű változatait tekintve (DK 2015 és DK 2017) az egyik megfigyelhető jelenség, hogy az üzleti tevékenységgel kapcsolatos fogalmi és technikai ismeretek köre jelentősen bővült és nemzetközileg standardizálódott. A közelmúltból elérhető angol és a magyar nyelvű könyveket nézve örömteli, hogy számos fogalmi és technikai ismeret hazai adaptálásához a Vállalatgazdaságtan könyvek is hozzájárultak.

A standardizálódott ismeretek akár alapját is jelenthetik olyan mesterséges intelligenciára (MI) alkalmazott kutatásoknak, mint amelyekről az Interneten, például a TED Talk-nak köszönhetően bárki tudomást szerezhet (Arai, 2017, és NII Today, 2013). A látványos Todai-projekt célja, hogy létrehozzanak egy MI-re épülő robotot, amelyik a japán egyetemekre sikerrel felvételt nyerhet teszt eredményei alapján. A kutatók azonban inkább az MI-t kutatják azzal a céllal, hogy válaszok születhessenek olyan kérdésekre mint, hogy hogyan tanulunk, és hogy hogyan kellene oktatnunk a MI világában. Ezzel választ kell arra is adni, hogy mit jelent az, hogy értelmet tulajdonítunk szavaknak és jelenségeknek, és hogy ez hogyan változik az értelmezési kontextus megváltozásával. Ez a kutatási kérdés nem feltétlenül új. Kornai János munkássága jelentős hányadában lényegében arra keresett választ, hogy az általa leírt, jellemzett és tanulmányozott gazdasági jelenségek miért működnek másként különböző rendszerekben, különböző országokban. Ehhez egzakt fogalomhasználatra volt szüksége - a Vállalatgazdaságtan oktatásában és fejlesztésében mi is erre törekedtünk és törekszünk.

HIVATKOZOTT IRODALOM ÉS TOVÁBBI FORRÁSOK

- Arai, N. (2017): „Can a Robot Pass a University Entrance Exam?” *TED Talk*, September 17, www.youtube.com/watch?v=BXcFEhl7ynM
- Chikán A. (szerk.) (1989): *Vállalatgazdaságtan*. Kézirat. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest.
- Chikán A. (1991): *Vállalatgazdaságtan*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem – Aula Kiadó, Budapest. (További átdolgozott, bővített kiadások: 1992, 1997, 2003, 2008)
- Chikán A. (szerk.) (2002): *Vállalatelméleti szemelvények*. Aula Kiadó, Budapest.
- Chikán A. (2003): „A kettős értékteremtés és a vállalat alapvető célja”. *Vezetéstudomány*. XXXIV. évf., 5. szám, 10-12.
- Chikán A. (2006): *Bevezetés a vállalatgazdaságtanba*. A *Vállalatgazdaságtan* tantárgy BSc szintű oktatási tananyaga. Aula Kiadó, Budapest.

- Chikán A. (2017): *Vállalatgazdaságtan*. (5. átdolgozott, bővített kiadás.) Vállalatgazdasági Tudományos és Oktatási Alapítvány – Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Czakó E. – Demeter K. – Gelei A. – Zoltayné Paprika Z. (szerk.) (2013): *Intézeti évkönyv 2009-2013*. Vállalatgazdaságtan Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest; <http://edok.lib.uni-corvinus.hu/479/>
- Czakó E. – Gelei A. – Zoltayné Paprika Z. (szerk.) (2008): *Intézeti évkönyv 2007-2008*. Vállalatgazdaságtan Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest; <http://edok.lib.uni-corvinus.hu/309/>
- Czakó E. – Kazainé Ónodi A. (2017): „Egy oktatás- és oktatásfejlesztési rendszer – avagy minőségmenedzsment egyetemi intézeti keretek között”. *Magyar Minőség*. November
- Czakó E. (szerk.) (2003): *15 évesek lettünk. Vállalatgazdaságtan Tanszék*, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest; <http://edok.lib.uni-corvinus.hu/123/>
- DK - Dorling Kindersley (2015): *How Business Works. A Graphic Guide to Business Success*. Penguin Random House.
- DK - Dorling Kindersley (2017): *A business nagykönyve*. HVG könyvek. Budapest.
- Griffin, R. W. – Ebert, R. J. (2008): *Business*. 8th edition. Pearson Education Inc.
- Kornai J. – Matits Á. (1987): *A vállalatok nyereségének bürokratikus újraelosztása*. KJK, Budapest
- Kornai J. (1971): *Anti-Equilibrium*. KJK, Budapest
- Kornai J. (1980): *A hiány*. KJK, Budapest
- Kornai J. (1983): „Bürokratikus és piaci koordináció”. *Közgazdasági Szemle*. 9. sz.
- Kornai J. (1986): „A puha költségvetési korlát”. *Tervgazdasági Fórum*, 3. szám
- Kornai J. (1987): „A magyar reformfolyamat: víziók, remények és valóság”. *Gazdaság*. 2-3. szám
- Kornai J. (1993): *A szocialista rendszer*. Heti Világgazdasági Rt., Budapest
- Lawrence, P. R. – Lorsch, J. W. (1967): *Organization and Environment. Managing Differentiation and Integration*. Graduate School of Business Administration. Harvard University, Boston.
- NII Today (2013): „Todai Robot Project”. *National Institute of Informatics News*, No. 46, July
- Szabó K. (2003): „Kornai János születésnapjára”. *Közgazdasági Szemle*, L. évf., január, 1-5. old.